

„Irodalom és rémület”
(Válasz Kenyeres Imrének)

1.

Kenyeres Imre cikkéből: „A marxista esztétika nem ismeri a l'art pour l'art elvét, s amikor a marxizmus céljait kivétel nélkül mindenkinek át kell gondolnia, jogos az az aggodalom, hogy az irodalmi szabadság ismét béklyókat kap és ismét politikait.”

Tagoljuk szét ezt a különös, reális és illogikus körmondatot. „A marxista esztétika nem ismeri a l'art pour l'art elvét.” Az állítás természetesen helytálló emlékeztető ténymegállapítás, ha szó szerint vesszük. De nem helytálló, ha figyelembe vesszük, hogy az olvasó joggal úgy értelmezheti ezt az állítást, hogy kizárólag az ortodox marxista esztétika utasítja el magától a l'art pour l'art elvét. „... amikor a marxizmus céljait kivétel nélkül mindenkinek át kell gondolnia, *jogos az az aggodalom, hogy az irodalmi szabadság ismét béklyókat kap és ismét politikait.*” Miért jogos az irodalmi szabadság féltése a politika béklyóitól? Azért, mert a marxizmus céljait kivétel nélkül mindenkinek át kell gondolnia. Önmagában nem logikus ez a különös következtetés, de különösségét éppen az adja, hogy ennek ellenére kulturális életünk lélektani szituációját művészi tömörséggel jeleníti meg. Az ember az első pillanatban arra gondol, milyen illogikus dolog azt állítani, hogy a marxizmus céljainak átgondolása politikai béklyókat jelent. De hamarosan rájön, hogy a látszólag illogikus aggodalom mögött komoly realitások húzódnak meg. És itt kapcsolódik az irodalomhoz a rémület.

Bizonyos esetekben a rémület oka az a feltevés, hogy a marxizmus célkitűzéseit nemcsak át kell gondolni, hanem az átgondolás eredményétől és belátásomtól függetlenül minden lényeges ponton el kell fogadnom. Ez a pszichológiailag reális aggodalom szellemileg és társadalmilag ir-reális: se híre, se nyoma nem volt annak, hogy valamelyik írónkat marxista állásfoglalásra kényszerítették volna. Hogy a marxisták a maguk ortodox marxista lelkiismeretük és magatartásuk követelményei szerint ítélnék íróink felett, azt a vallási és irodalmi lelkiismereti szabadság oltalmazói igazán nem vehetik rossznéven a marxistáktól. Íróinknak és írástudóinknak pedig jogában áll a maguk legmélyebb intellektuális lelkiismerete szerint ítélni marxistáink felett. Könnyebb mondani, mint megcsinálni: az irodalom tulajdonképpeni rémülete ott kezdődik, ahol az a fajta írástudó a hangadó és atmoszféra-teremtő, amelyik szellemi és szociális állásfoglalást nem tud másképpen elképzelni vagy gyakorolni, mint a gondolkodás nélküli befogadás vagy elutasítás felelőtlen kettősségében. Ez ma viszont valóban nehéz. Az elfogadáshoz, elutasításhoz vagy akár a közvetítéshez gondolkodás, kutatás, szívbéli mérlegelés kell.

Mielőtt tehát tulajdonképpeni konkrét témánkat felidézni, erről a kutatásról kell egyet-mást elmondanunk, erről a több irányban is rémületet idéző kutatásról, amelynek iránytűként kell mindvégig szerepelnie az összes felmerülő problémákkal szemben.

2.

A kutatás: részlet-kutatás. És megvannak a kutatásnak a maga súlyos előfeltételei: akár az isteni személyiség problémái felé fordul, akár az anyag szerkezetének törvényszerűségeit kutatja. A kutatás: részletezés. A kutatás a valóságnak azok felé a ködfoltjai felé fordul, amelyeknek részletező-elemző közelebbre hozásától egész életünk megvilágosodását és pozitív átalakulását várja.

Hogy a kutatás, az elemző részletezés a valóság melyik ködfoltjára irányul, az világfelfogás, magatartás, sorsfázis és karakter kérdése. Minden részletkutatást konkrét állásfoglaló előértékelés fűt és irányít. Ez az előértékelés dönti el a *szóbakерülés* sorrendjét és ügyrendjét. Sorrend, ügyrend és részletezés súlyelosztása és arányai minden lényeges pontról számot adnak. A részletezés: értékelés. A kutatás új részletekre irányul. Ez az állítás tautologikusnak tűnik. Ha a kutatás lényegét vizsgáljuk, első megközelítésben az is tautológiának tűnik. Platónnal szólva a kutató az igazságot keresi, de hogyan kereshetné meg, ha valamiképp nem ismerné? Ha semmit sem tudna róla, hiába is találná meg, nem tudná személyazonosságát megállapítani, kiejtené kezéből, s a kutatás: a legcéltudatosabb cselekvés (hitnek, alázatnak és mértéktudatnak is hívják) sziszifuszi munkának, a szenvedés céltalan, értelmetlen és embertelen körforgásnak bizonyulna.

Kutatás az irodalom és művészet is. Mai vallásos életünknek – ami annyit jelent, hogy egész életünknek – integráns részei. Az irodalom, a művészet és a tudomány (a filozófia-kritikát is beleértve): kutatás. Annyi és addig tart az életformáló súlyuk és tekintélyük, amennyire és ameddig ennek a belső kutató-feladatukból származó közösségüknek tudatában maradnak. Amíg személyi megtestesítőik: egyének, elitek és generációk a maguk pionír-sorsához *hűek maradnak*.

3.

„A krízis bizonytalanság, céltalanság. Nincs mű, ásítoznak a múzsák, s ami ugyanaz, az irodalom válságon megy át. Csak szócséplés folyik, naponta olvashatjuk a finom kitéréseket, a tapintatos mellébeszéléseket. A betegségről, a krízisről egyetlen szó sincs. Pedig az kellene, hogy beszéljünk róla. ... De az írók inkább hallgatnak, szemelgetik a krízis aszott szőlőszemeit.”

Így ír Kenyeres Imre írástudóink és irodalmunk válságáról. A tünet leírása pontos; de nem hiszem, hogy irodalmunk válsága az aktuális tünetekbe zárva megérhető. Lehet, hogy a tünetek az aktuális-politika jegyét viselik, de az irodalom válsága nem a legutolsó idők aktuális-politikai helyzetének terméke. Megértéséhez át kell nyúlnunk az aktuális-politikai síkból a történelem-politikai síkba, nemcsak a huszonöt éve búraba zárt Magyarország lelki atmoszférájába, hanem a huszonöt éves búrát megelőző kiegyezéssel Magyarország lelki atmoszférájába is.

Irodalomról lévén szó, ne felejtsük el az irodalmilag legfeltűnőbb jelenséget: azt, hogy a huszonöt éves búra irodalmára legjellemzőbb Ady és a magyar stílus-forradalom élve-eltemetése volt. A feladat tehát mindenek előtt az, hogy szellemi életünk folytonosságának negyedszázados megszakíttottságát kiegyensúlyozzuk, meggyógyítsuk, hogy azokat a szellemi irányzatokat, amelyek a negyedszázados fasiszta reakció légmentes búrájában virágzottak ki, és legbensőbb formájukban és világérzésükben ebből az öntudatos-reakciós-provinciális melegágyból születtek, át-

fésüljük, kiértékeljük, napfényre hozzuk. Amíg ez a tisztázó küzdelmi folyamat erőteljesen meg nem indul, addig nem lehet tiszta levegőt szippantani kulturális életünkben.

Ez a feladat kettős, mert a világ, amelyből a fasiszta reakció több mint egy negyed évszázada kikapcsolta hivatalos és félhivatalos szellemi életünket, maga is egy válságba zuhanó világ volt; s a világ, amelyikkel most újra helyreállíthatjuk szellemi kontaktusunkat, csak abban különbözik ebből a szempontból a negyed évszázad előttitől, hogy saját válságával már valamivel öntudatosabban és őszintébben néz szembe.

A kettős feladat közös harmadik pontja annak a pozitív szellemi arzenálnak felszabadítása, amelyet magyar költők, művészek és gondolkodók szerveztek mai életünk diagnosztizálására és gyógyítására. Magyar költők például: Vörösmarty–Petőfi–Arany–Vajda... Ady–József Attila, a „Vén cigány”-tól a „Nagyon fáj”-ig kongeniálisan rezonáns sort képeztek a modern szellem krizeológusaival (Kierkegaard, Marx, Dosztojevszkij ...). Művészeinkre és gondolkodóinkra vonatkozóan is hasonló a helyzet.

Meg lehet állapítani, hogy kulturális életünk félhivatalos reprezentánsai ma is *félnek* közeledni szellemi életünk e rádiumkincseihez. A szellemi rádiumkincsek gyógyító hatása kiaknázatlanul marad, mert szellemi radiológusaink mintegy nem készültek fel önmagukban a nagy feladatra, hogy ezeket a veszélyes kincseket orvosi aprópénzre váltsák. Felkészületlenségükben, be kell vallanunk: nem ok nélkül, attól félnek, hogy megégetik magukat, ha a magyar nép mégis hozzájutna ezekhez a gyógyító kincseihez, amelyek erre a gyógyításra születtek, s amelyeket eddig reakció és faszizmus tartott távol a magyar néptől, ma pedig írástudóink félénksége, ennek a reakciónak kulturális, társadalmi pszichopatológiai következménye és tovarezgése.

4.

„Ma Adynak vagy Petőfinek nagyobb probléma-tudatosító szerepe van, mint sok más költőnek, de jóvátételmentes tévedésnek tartom emiatt mondjuk: Aranynak, Babitsnak, Kosztolányinak lefaragni az értékéből.” (K.I.)

Nézzünk szembe ezzel az ítélettel. De mielőtt szembenézhetünk vele, meg kell keresnünk ennek az ítéletnek – a mértékét. Ez a keresés kerülőútra kényszerít. Ha azt akarjuk, hogy lélekjelenlétünk legyen Ady értékeléséhez, ajánlatos előbb kisé kilépni az Ady-kérdés számunkra sok szempontból forró légköréből és egy analóg világirodalmi probléma példáján keresztül közeledni hozzá. Ez az analóg példa a modern regény problémájának köréhez tartozik.

A modern pozitivizmus megkülönböztet helyes, téves és értelmetlen ítéleteket. A megkülönböztetés a filozófiai látszatproblémák elleni küzdelemben született - és ez jó ómen! Próbáljuk alkalmazni.

Nincs értelme.

Nincs értelme a modern regényről beszélni, ha nem szólunk súlyukhoz mérten Tolsztojról és Stendhalról, Proustról és Joyce-ról.

De mindez kevés. Összes ítéleteim és elemzéseim, még azok is, amelyek „önmagukban helytállóak” volnának, tévesekké és *értelmetlenekké* válnak, ha azt, amit mondunk, nem alapozzuk

meg azzal, amit a regény *születéséről* tudunk, és nem koronázzuk meg azzal, amit Dosztojevszkij regényeivel kapcsolatosan, formai és tartalmi szempontból elmondani megadatott nekünk.

Nagy kérdések, sokat tévedhetünk.

De ha bármilyen okból kitérek e feladatok elől, meg lehetek győződve róla, hogy aki olvas engem, /nem/ tudja, ki vagyok, nem tudja, mit akarok, nem látja mondanivalóim *értelmét*.

Miért nem látja?

A válasz látszólag igen szigorú, pedig csak logikus és dialektikus:

Mondanivalóim értelmét azért nem látja ebben az esetben az értelmes olvasó, mert mondanivalóim értelme *még hiányzik, még nincs!*

Ha a regényről akarok beszélni, vizsgálhatom eredetét, szembeállíthatom Tolsztojt, a XIX. század Homéroszát a görögökével, de ha az alapokhoz akarok nyúlni, akkor Dosztojevszkijjellel kell kezdenem. Ez talán tényleg szigorú követelmény, de nem méltatlan a feladathoz. És nem méltatlan a fenyegető veszélyhez: „*Nincs értelme!*”

A vizsgálathoz mérték kell és a mérték a regényirodalomban Dosztojevszkij.

Miért Dosztojevszkij?

Azért, mert az uralkodó életforma: a polgári.

És azért, mert a polgári élet legteljesebb és klasszikus művészi megnyilatkozása a modern regény.

És azért, mert Dosztojevszkij és hősei áttörték a polgári életformának és művészi megnyilatkozásának: a modern regénynek a kereteit. Dosztojevszkij mégis regényt írt, és hősei mégis modern regényalakok.

Ez történt.

Ez a kettős tény: a polgári életkeretek áttörése és ennek az áttörésnek a perspektívájából újjászületett és mégis regénynek maradt regény, jelenti Dosztojevszkijnek, regényeinek és hőseinek legfontosabb differencia specifikáját. Dosztojevszkij regényei és hősei mély realizmusukban és kísérteties lobogásukban magukon viselik a polgári életforma áttörésének és le nem győzésének stigmatikus jegyeit.

Lukács György írta valamelyik tanulmányában, hogy Tolsztoj hőseinek élete ott végződik, ahol Dosztojevszkij hőseié kezdődik.

A katolikus Guardini Dosztojevszkij-elemzésének pedig van egy szava, amely Dosztojevszkij hőseinek és történéseinek karakterét méltón megvilágítja: Krisztus-transzparencia.

Dosztojevszkij hősei áttörték a polgári életforma kereteit: ezért *egészségesek* és ezért betegek. Ebben az *értékelő sorrendben* rejlik Dosztojevszkij világának egész kísérteties realizmusa.

Ezen a ponton a Dosztojevszkij-kérdés országútja már beletorkollik az Ady-probléma országútjába. A kettő most már egy út: a polgári életforma *világválságának* útja.

Amit Guardini Dosztojevszkij hőseiről és történéseiről mondott, elmondhatjuk Ady nyelvéről is: ennek a nyelvnek Krisztus-transzparenciája van. És amit Dosztojevszkij hőseinek *egészségéről* és betegségeiről mondottunk, szintén érvényes Ady lírájára.

Dosztojevszkij hősei kitértek a klasszikus balzaci polgári életregény kereteiből egy új birodalomba. Ady és nyelve kitértek a kiegyezéssel Magyarországi nyelvből és világból egy új

nyelvbe és egy új világ víziójába. De ide valamennyien testben-lélekben megrendülve és igen magányosan érkeztek meg. A polgári életformát áttörő és azt túllépő hősök és költők betegsége és magányossága ebben különbözik a legnemesebb elefántcsonttoronyok betegségétől és magányosságától. Az érzelmi-opciószerű és axiomatikusan elemezhető különbséget úgy fejezhetjük ki, hogy azzal, aki még nem látja az epileptikus Dosztojevszkij és kísértetiesen beteg hőseinek nagy közelségét a testi-lelki egészség megvalósulásához – szemben a telivér polgári küzdelmi formának balzaci klasszicitásával –, azzal tanácsos semmi más kérdésről vitába nem elegyedni ennek a kérdésnek a tisztázása előtt. Minden más hiábavaló, felesleges fáradságnak bizonyulna. A két *szélső álláspont* ez: vagy az epileptikus Dosztojevszkij – a maga kísérteties hőseivel – áll ma legközelebb a testi-lelki egészség titkos kánonjához, vagy pedig (*s ez a másik szélsőség*) ebből a szempontból még vitathatónak látszik vagy látszhat a balzaci realizmus egészségének „jó polgári koszt”-ja.

A mérték csak akkor szolgálja feladatát, ha maga is érték. Ha a legnagyobb érték. A mérték csak ebben az esetben igazságos, csak ebben az esetben lehet: *mérték*. Ezért nem lehet Tolsztoj vagy Balzac vagy Proust a mérték. *Nem lehetnek igazságosak*. Ha csak ebben az esetben a mérték, akkor nincs semmi belső akadálya annak, hogy teljes mértékben asszimiláljuk, amit Tolsztoj mondott a XIX. század Homéroszáról, akkor gátlás nélkül mehetünk elébe Balzac írásáradatának, és nyíltak maradhatunk Proust pszichológiai csodái felé. Ha nem csak ebben az esetben a mérték, akkor nemcsak Dosztojevszkijt tagadtuk meg, hanem Tolsztojt, Balzacot és Proustot is, azt a hatalmas értékskálát is, amit a modern regény jelent. Csak a legnagyobb érték nem féltékeny, csak a legnagyobb értékek és mértéknek *létéből* következik, hogy nem kell féltékenynek lennie a testvér-értékekre, csak a létező legnagyobb mérték biztosít bennünket minden torzító féltékenységgel szemben, mert erre a féltékenységre neki létezésénél fogva *nincs szüksége*. Mértékünket féltékenyen nekünk kell őriznünk, hogy el ne veszítsük tájékozódásunkat.

Pleonasmus volna mindent újra leírni Adyval kapcsolatban is. Fontosabb ennél, hogy azt vizsgáljuk: miért és mivel törték át Myskin herceg, Iván, Aljosa és Ady a polgári élet kereteit?

Azzal, hogy *kutatók*. És tudják, és tudniuk kell ezeknek az állítólagosan passzív hősöknek, akik tragikus módon pusztulnak el a még legyőzhetetlen polgári életforma áttörésében. Ezért vannak a modern tragédia formái és tartalmi elemei adva és rejtve Dosztojevszkij regényeiben. A polgári lét keretei nem tűrik a kutató élet feszültségeit és az előfeltételeit. A kutatás alapvető emberi életmozdulat. A kutatás: *humanizmus, radikalizmus és szabadság!* Ebben a végső távlatban *esnek egybe* olyan valódi személyes *ellentétek*, mint *Marx és Dosztojevszkij*.

Ezért nem véletlen és innen érthető meg, hogy ezek a hősök két életszituáció feszültsége között, mintegy pihenésül, felfejtik a freudi mélylélektan alapfogalmait, s aztán, mint akik megengedték maguknak egy frappáns anekdota elmondásának örömét és könnyebbségét, újra az életkutatás súlyosabb jelentőségű ködfoltjai felé fordulnak. Mint Hamlet, akinek örökösei.

5.

Most végre szemtől szembe fordulhatunk az Ady-kérdéssel.

Amit a XIX. században Dosztojevszkij regényei jelentettek, azt jelenti a XX. században Ady élete, lírája és nyelve.

Lukács György néhány évtizeddel ezelőtt Balázs Béla tragédiáiban vélte felfedezni Dosztojevszkij hőseinek érettebb unokáit. Nem tudjuk, hogy Lukács milyen módosításokkal vagy előjelváltozással tartja fenn akkori értékítéletét, s ezért az ő tekintélyére nem hivatkozhatunk gondolatmenetünkben, csak hálásan regisztrálhatjuk, hogy az ő elemzései sokféle úton segítettek bennünket abban, hogy Dosztojevszkij hőseinek érettebb unokáját megtaláljuk *Ady lírájában*. Amit Dosztojevszkij hőseinek egészségéről és betegségéről mondtunk, azt megfelelő változtatásokkal elmondhatjuk Adyról is. És Ady lírája két szempontból is (ami nem akarja azt jelenteni, hogy minden szempontból) érettebb. Először, mert az uralkodó életformával való gyilkos küzdelemben Adynál már felgyűlnek és formává érnek a világban és történelemben szétszórt harcos pionír-társak élettanulságai is. Lukács György a forradalom nélküli magyar forradalmárok költőjének tartja Adyt, s mai is: „Ady Endre irodalmi helyét az a paradoxia világítja meg legjobban, hogy a XX. század elején megindult irodalmi átalakulásnak legnépszerűbb képviselője, legjobban szeretett és gyűlölt vezére volt és ugyanakkor az új irodalom középpontjában is izoláltan, meg nem értve állt.”

Adyt nem lehetett még idegen nyelvekbe átültetni (hiányzanak a történelmi előfeltételei), de nem lehetett még a magyar élet nyelvére sem lefordítani, mint ahogy ezt az elmúlt huszonöt év Nyugatos, Babitsos, és Magyar Csillagos irodalmi kultúrpolitikája bőven bebizonyította.

És van egy másik szempont is, aminek a világitásában Ady lírája érettebb Dosztojevszkij hőseinél: Ady *nyelve*. Ady lírai stílusforradalmában nemcsak a magyar nyelvvel történt valami, hanem a nyelvvel magával, mert a polgári életformán keresztül tört megnőtt ember, közösségi személy lírájában felszínre hozta az emberi sors és nyelv addig megfogalmazatlanul maradt titkait és ízeit. Igen: Ady nyelvének Krisztus-transzparenciája, ez adja Ady lírájának, magyarságának, forradalmi humanizmusának *világtörténelmi jelentőségét*.

Teljes általánosságban: az első és második világháborút követő *világválság* kapcsolatainak magyar szempontból való felfejtése nélkül lehetetlen írástudóink válságának megértése, lehetetlen bármilyen termékeny diszkusszió mai *történelmi* helyzetünk meghatározási kísérlete nélkül. E kísérlet nélkül a történelemből rekesztjük ki magunkat.

Nem tűnik utópiának, hogy hívők, szocialisták és polgárok közös erőfeszítéséből szülessen meg ez a tisztázódás, mert a történelemnek egy olyan szakaszában élünk, amelyből hit, szocializmus és polgárság egyaránt a maga létformájának megerősödését véli kiolvasni.

Szabó Lajos